

portret s kraja sedamdesetih

kako ne čitati heideggera?

(26.9.1899 — 26.5.1976/26.5.1981)

miroslav prokopić

Danas, pet godina nakon Heideggerove smrti, interesovanje za njegovo mišljenje se nešto drugačije artikuliše nego u vreme dok je on bio živ. Najpre je primetno postepeno osipanje broja radova koji se bave njegovim mišljenjem. Ta pojava ne indicira toliko umanjivanje interesovanja za njega, koliko je rezultat potrebe da se pronađu novi, kritički putevi, što je svakako teže nego ći utabanim stazama, i traži više vremena. Posebno je pitanje zašto je jedan heideggerijanski pristup Heideggeru manje poželjan od kritičkog. Mislim da se u prilog tome može navesti najmanje nekoliko razloga:

(1) Pojava svakog velikog mislioca stvara jaz između njega i ostalih. Jaz koji je Heidegger stvorio oko sebe jedinstvenim misaonim projektom bio je produbljen neobičajeno oštrom kritičkom tradicijom, kao i stvarnih i principijelnih mogućnosti današnjeg mišljenja koje bi bilo različito od njegovog. Daljnjem produblivanju jaza doprineo je specifičan jezik, teško prevodiv u ekvivalentnim iskazima na govor današnjeg mišljenja. Zapravo, teže od jezika je »prevodenje« njegovih misaonih zahvata. No, možda je i veća prepreka pokušajima takvog prevodenja, za koje se neki filozofi i danas zalažu (npr. Theunissen, Habermas), od teškoća u kojima bi se »prevodioci« našli, bila prethodna sumnja u ono što bi se time dobilo. Dobio bi se jedan komunikativniji i razumljiviji Heidegger, ali bi se možda ponešto izgubilo od stvari njegovog mišljenja. Zato mi se od prevodenja privlačnijom čini ideja da se Heidegger razume na produktivan način, makar to tražilo da se prekorače granice njegovog mišljenja. Sem toga, samo prevodenje je jedna, pre rutinska nego kreativna operacija. Ako bismo ga u slučaju Heideggera i učinili, postavlja se pitanje šta bismo radili s tim »prevodom«: da li bi nam on služio da dotično mišljenje tek sada razumemo, ili da ga uporedimo s drugim, ili da ga dalje unapređujemo? Naravno, postavlja se pitanje i opravdanja vremena izgubljenog za

»prevod«, jer postoje tekstovi i interpretacije koji dokazuju da se Heideggera može razumeti i bez prevoda, kao što ga se može upoređivati i kreativno nastavljati. To što se često tražilo, a što je i meni u jednom trenutku izgledalo privlačno — mit Heidegger gegen Heidegger zu denken — sada mi se čini prihvatljivim samo uz ograničenje. Jer, ukoliko se složimo da je Heidegger veliki mislilac (a u tome se oni koji to traže slažu), postavlja se pitanje šta znači s jednim velikim misliocem misliti protiv njega. Ne vodi li to u neki očit primitivizam mišljenja? Ne verujem da su oni koji su pominjali tu lozinku mislili na tako nešto, ali ipak treba reći da ona važi samo ukoliko to *za* i *protiv* imaju isti cilj: unapređenje stvari mišljenja. U tom slučaju čak postaje svedjedno da li je to *za* ili *protiv*. Dakle, moje je mišljenje u ovoj tački — ne neko *za* ili neko *protiv* Heideggera, nego — *za stvar mišljenja samog*. Time se unosi nova formulacija u početno pitanje, da li Heideggera misliti kritički ili heideggerijanski.

(2) Drugi razlog plädoyera za unapređenje stvari mišljenja kroz promišljanje Heideggerovih tema vezan je za položaj njegovih škola i sledbenika u današnjem mišljenju. Jer starija Heideggerova škola (L. Landgrebe, W. Marx, K.-H. Volkmann-Schluck, W. Biemel, rani H. Marcuse, R. Bultmann, W. Schulz, E. Fink), kao i mlađa (O. Pöggeler, F.-W. von Herrmann, R. Maurer, W. Franzen...), obrele su se u teškoćama. To važi ne samo za nemačke predstavnike tih škola, nego u mnogo većoj meri za japanske, američke, francuske, španske, italijanske i druge. Do teškoća je dovelo prisilno ograničavanje na određeni pristup, teme, jezik itd. Ne poričem da su neki od pomenutih mislilaca imali i imaju značajan uticaj i položaj u savremenom mišljenju, kao i da je u nekim slučajevima i iskustvo nemogućnosti idenja jednim putem moglo biti značajno. Ono što je dovelo do sloma Heideggerovih ortodoksnih škola, a mislim da se o tome već može govoriti, je odsustvo hrabrosti da se bitno otvore prema drugim mogućnostima mišljenja, prema novim temama, ili da, s onim što im je Heideggerovo mišljenje dalo, suvereno zakorače na vlastiti put.

(3) Taj vlastiti put uz osnovu Heideggerovog mišljenja je moguć — to je treći razlog — i najegzemplarnije je pokazan kod Gadamera i Tugendhata, a s nešto više posrednih veza i kod O. Marquarda, H. Fahrenbacha, K.-O. Apela te drugih. Gadamer je kao središnji problem naznačio jezik, koji je medij u kojem živimo, pa nas s jedne strane povezuje s tradicijom, a s druge s današnjim povесnim svetom. Tugendhat je na Heideggerovo pitanje bitka nastojao da odgovori sredstvima jedne fundamentalne govorno-analitičke filosofije. Oba pokušaja, iako im se u središtu tematizacije nalazi jezik, ne ograničavaju se na jezik, već kroz njega uvode i druge relevantne probleme. Mogućnost produžavanja Heideggerovog mišljenja, na specifičan način slovi i u Fahrenbachovoj »antropologiji«, Marquardovoj »teoriji kompenzacije« i Apelovoj »filosofiji komunikacione zajednice«.

(4) Četvrti razlog je u tome što su Heidegger i njegova škola ono što je živo u današnjem mišljenju delimično prepustili drugim misliocima i drugim vidovima mišljenja. Tu, pre svega, podrazumevam pitanja o mogućnostima humanog, komunikativnog delovanja u uslovima znanstvenotehničke proizvodnje života. Ono što je ispušteno možda i nije toliko tema, koliko njene socijalno-filosofske determinante i neposredniji osećaj za ono što su danas tehnika i znanost. To, kako Theunissen kaže, slabljenje osećaja za zbilju, posledica je miga koji je davao Heidegger i u spisima i u realnom životu. U tom pogledu realitet je iznenadio idilu i zatekao je pomalo nesprijetnom.

Iz ta četiri razloga ne bi trebalo izvući pogrešne zaključke: da više nema potrebe da se čita Heidegger i sledi stvar njegovog mišljenja, da nema potrebe da se čitaju radovi njegovih sledbenika, da nema potrebe da se čitaju radovi o Heideggerovom mišljenju. Jer, iskustvo Heideggerovog mišljenja je — poput Platona, Aristotela, Hegela... — ujedno iskustvo same filosofije. Iskustvo njegove škole je delimično pokazalo domet pojedinih mogućih rešenja i neke od puteva kojima se više ne može ći. Sem toga, oboje imaju izuzetan povесnofilosofski značaj, jer pored toga što kroz njih progovara stvar same filosofije, progovara i glas vremena. Trećepomenuti, tj. istraživači Heideggerovog mišljenja, nam pomažu da se bolje i preciznije uputimo u stvar toga mišljenja. Dakle, ne menja se stav *čitati Heideggera i ne čitati ga*, već optika toga čitanja. *Perspektivu tog čitanja mora da čini ono što je živo u današnjem mišljenju*.

Otporni recepciji Heideggera dolazili su uglavnom iz tri izvora: provincijalnog primitivizma, snažne tradicije ili drugih vidova mišljenja. Za one sredine koje nemaju uzgrađeno drugo i trećepomenuto, jedini je izlaz u studiju velikih duhova.

x x x

Radovi koje sam odabrao (Lotz, Volkmann-Schluck i Theunissen) predstavljaju tri moguća pristupa Heideggeru: Rad Johannes Lotza reprezentuje one autore koji pitanje odnosa prema Heideggeru rešavaju tako što, ne izlazeći izvan njegovog vidokruga, samo vrše sistematizaciju ili drugačiju tematsku organizaciju onoga što je on rekao. Napori ove vrste autora će i ubuduće biti značajni za što bolje i preciznije upoznavanje Heideggerovog mišljenja. Prilog K.-H. Volkmann-Schlucka predstavlja one filozofe koji su variranjem Heideggerovih tema i specifičnim čitanjem došli do vlastite pozicije, za koju se, ipak, mora

reći da još uvek počiva na Heideggerovim fundamentima. Najviše pažnje danas treba posvetiti kritičkim pristupima Heideggeru, koje ovde predstavlja prilog Michaela Theunissena. Jedino kritičko promišljanje iz nekog mišljenja može osloboditi ono što i danas govori, kako zbog toga što pokazuje koji je put pouzdano pređen, te se na njega više ne moramo vraćati, tako i stoga što krajnja afirmativnost do samoidentifikacije i krajnje osporavanje do prezira, uglavnom govore o sebi samim. Razmišljajući o Theunissenovim predlozima, učinilo mi se da je mnogo lakše izneti moguću okvir kritičkog pristupa nego što ga je moguće provesti. Ne samo zato što svaki kritički pristup u sebi ima nešto od prepada, nego i zato što će mu dotično mišljenje trajno pružati otpor. Čak i onda kada kritika prerasta u uobličavanje vlastite pozicije (kao što je to ovde slučaj s Gadamerom, Tugendhatom i delimično Apelom), postoji otpor koji, ako ništa drugo, ono je barem sumnjičav prema novom kao neizvesnom eksperimentu. Priloga trojice poslednje pobrojanih ovde ipak nema, ali ne zbog sumnje, već zato što bi njihovo prisustvo pomerilo akcenat povoda.

x x x

Sva tri rada se po prvi put prevode na naš jezik, a prevod Theunissena i Lotza je ujedno i prvi prevod bilo kojeg njihovog rada na naš jezik. Svi radovi su, zahvaljujući Jürgenju Buscheu, najpre objavljeni u dnevnom listu *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, i to: Theunissen (17. maj 1977), Lotz (20. maj 1977) i Volkman-Schluck (23. maj 1977). S nekoliko ostalih, prikupio ih je Busche i objavio u: *Martin Heidegger. Fragen an sein Werk. Ein Symposium* (Hrsg. von J. B.), Philipp Reclam, Stuttgart 1977. god., S. 21-37, odakle ih je autor ovih redova i preveo. Smatrao sam za shodno da im dodam ovih nekoliko beležaka, neke pokazatelje recepcije Heideggera, kao i to kako danas gledam na mesto njegovog mišljenja.

x x x

NEKOLIKO ZANIMLJIVOSTI U POVODU HEIDEGGERA

Poznato je da je u okviru Nemačkog arhiva za literaturu, pri Nacionalnom muzeju »Schiller« u Marbachu/N., osnovan Heideggerov arhiv sa zadatkom da čuva zaostavštinu i pripremi je za objavljivanje. Pripreme za publikovanje *Sabranih dela* počele su u jesen 1974. (V. Klostermann), a krajem sledeće godine su se pojavila prva dva toma (br. 18 i 24). Planirano je da *Sabrana dela* budu podeljena u četiri grupe, pri čemu bi u prvoj bili objavljeni radovi 1914-1970, u drugoj zabeleške iz marburškog i frajburškog perioda (1923-1928-1944), u trećoj neobjavljeni radovi (1919-1967), a u četvrtoj upute, napomene, delovi već objavljenih radova etc. Prva dva dela bi trebala imati 57 tomova, a sve skupa — tako se najpre računalo — oko 80. Međutim, već se danas govori da će taj broj biti znatno nadmašen. Računa se da za čitav posao treba najmanje 20—30 godina, ako se uspe zadržati ovaj tempo izlaženja, 2 — 4 knjige godišnje.

Prvi Heideggerov objavljeni rad je *Das Realitätsproblem in der modernen Philosophie* (*Philosophische Jahrbuch* 25/1912, S. 353—363), a prvi objavljeni rad o njemu napisao je H. Tanabe: *Neue Wendung in der Phänomenologie — Heideggers Phänomenologie des Lebens* (1924), i to je osvrta na njegovu knjigu o Dunsu Scotusu.

Heideggerovi spisi su prevedeni na oko 12—15 jezika. Godine 1975. procenivalo se da je objavljeno 250—300 prevoda, dok je danas njihov broj teško oceniti makar i približno. Najveći broj prevoda, oko polovinu, napravljen je na romanske jezike, od kojih 3/4 na španski i francuski. Oko 1/6 ukupnog broja prevoda otpada na japanski, a približno toliko i na engleski.

Japanski je bio prvi strani jezik na koji je preveden *Sein und Zeit* (1939/40, prevodilac je bio grof Kukij), a i prvi jezik na koji je uopšte preveden neki Heideggerov rad (*Was ist Metaphysik?*, 1930). To da su prevodi Heideggera vrlo rano stigli u Japan i nije toliko iznenađujuće, s obzirom na to da je već u ranim tridesetim godinama kod Husserla studiralo nekoliko Japanaca. Odatle potiču i Heideggerovi kontakti s njima, koji su se posebno učvrstili s grofom Kukijem, Yamanouchijem, Tanabeom, Tsujimuroum, Tezukom. Međutim, najfascinantniji podatak japanske heideggerologije je svakako činjenica da na tom jeziku postoji ravno šest različitih prevoda *Sein und Zeit*-a. Koliko mi je poznato, jedino engleski ima više od jednog prevoda ove knjige (dva).

Najčešće prevedeni Heideggerovi radovi su — pored *Sein und Zeit* — *Was ist Metaphysik?*, *Holzwege* i *Der Feldweg*.

Teme predavanja se mogu naći u celosti samo na jednom mestu, u Richardsonovoj knjizi *Heidegger...*, S. 663—671; one su bitne za određivanje povesti Heideggerovog mišljenja i on ih je lično pregledao i propratio primedbama.

Što se tiče indeksa, kometara etc. za tumačenje Heideggera i pojedinih njegovih spisa, oni su različitog kvaliteta. Do sada je najbolji (i zaista koristan) *Index zu Heideggers »Sein und Zeit«* (sastavljen od strane H. Feick — 1. Aufl. 1961, 1968²). On sadrži popis svih značajnijih Heideggerovih termina, pre svega u S+Z, ali i u kasnijim radovima. Uz značenje su citirana mes-

ta gde se preciznije određuju, a na kraju je štampan i autorski pregled (kao i mesto gde se pojedini pominje). Tamo se takođe može naći konkordacija strana, budući da su isti spisi u raznim izdanjima različito paginirani. Na nemačkom ne postoji više ni jedan rečnik S+Z koji bi ukratko objasnio značenje osnovnih termina, dok na engleskom postoje dva (M. Gelven, R. Schmitt), a na francuskom jedan (A. Chapelle).

Što se tiče radova o Heideggeru, njihov broj takođe beleži znatan porast. Prema podacima H.M. Sassa (1968), evidentiran je 2201 naslov, a prema nekoliko godina docije objavljenim podacima, preko 4000 (1978). Na predavanjima u Frankfurtu, zimskog semestra 1980—81. školske godine, W. Franzen je taj broj procenjivao na oko 5000.

Neka su pitanja posebno privlačila pažnju: problematika bitka, tubitka, smrti, brige, pesništva. Posebno iznenađuje izuzetno veliki broj radova koji se bave praktičkim aspektima Heideggerovog mišljenja, kao i radova koji se bave njegovim rektorovanjem 1933—4. Dok prvopomenuti imaju opravdanje s obzirom na orijentaciju fenomenologije praktičkoj filozofiji, za drugopomenute — naročito za one koji polaze s gotovom tezom — bilo u formi agresivnih optužbi ili onih »ništa se nije, zapravo, zbililo«, teško bi se moglo naći pokriće. U svakom slučaju, Heidegger nije čovek koji je vodio buran, avanturistički itd. život, što će osetiti svako ko se upušta u biografski pristup: kao da je pred njim »Mann ohne biographie«, čovek za koga bi se moglo reći ono što je on rekao povodom Aristotela: *Es wurde geboren, arbeitete und starb.* (Rođen je, radio i umro.)

Od Heideggerovih pisama (koja su do sada objavljena) poznatija su ona koja su upućena J. Beaufretu, W. J. Richardsonu, Husserlu i J. Wahlju. Ostala su napisana M. Kommerellu, E. Steigeru, T. Kojimi, R. Charu, M. Fringsu, F. Bondy, *Spiegelu* i *Die Zeitu*. U novije vreme doznajemo i za prepisku s nekim suvremenima; po nekim indikacijama osobito je značajna ona s Gadamerom. Njen značaj i karakter vrlo su različiti: za sada su tri prvopobrojana pisma najznačajnija. Jedini autorizovani TV-razgovor Heidegger je dao 24. 9. 1969. R. Wässeru. Najznačajniji novinski razgovor je onaj koji je tek posmrtno objavljen u *Spiegelu* — *Nur ein Gott kann uns retten*, a najznačajniji filozofski su *Zur Erörterung der Gelassenheit* i *Aus einem Gespräch von der Sprache*.

Američki jezuit W. J. Richardson napisao je dosad najobimniju knjigu o Heideggeru (*Heidegger. Through Phenomenology to Thoug.*, The Hague 1963. god.) — čak 764 strane (s prilozima). Primitna je tendencija, kaže W. Franzen »tehniziranja duhovnog interesovanja za Heideggera, naročito u USA i Japanu.«

U novije vreme se mogu sresti i radovi pod neobičnim naslovima: *Heidegger and Buddhism* (T. Umehera), *Martin Heidegger and the East* (E. F. Hirsch), *Zen Buddhism and the philosophy of M. H.* (N. C. Nielsen), *Zu einer Hermeneutik naturwissenschaftlicher Entdeckung* (T. Kiesel) etc.

Kad se povuče crta, u neophodne priručnike za upućivanje u Heideggera, pored Sassove biobibliografije i Indexa, spada i knjiga iz koje potiče barem 2/3 ovde iznetih podataka — *Heidegger* Winifrieda Franzena (Metzler Verl. Stuttgart 1976). Tu se mogu naći podaci o Heideggerovom životu i delu, popis objavljenih radova, ukratko su naznačene »faze« Heideggerovom mišljenja i najvažnija literatura o njima, kao i Heideggerov odnos prema raznim filozofima (Aristotel, Platon, predskrotici, T. Akvinski, Kant, Hegel, Fichte, Schelling, Marx, Nietzsche, Husserl, Wittgenstein, Dilthey, Sartre) i literatura o tome.

Ono što je u čitavoj stvari najznačajnije, to je petnaestak tomova *Sabranih dela*, koji stoje između *Die Grundprobleme der Phänomenologie*, kojim je započet čitav ovaj posao (krajem 1975), i nedavno izašlog 33. toma: *Aristoteles, Metaphysik. Von Wesen und Wirklichkeit der Kraft* (Hrsg. von Heinrich Hüni), V. Klostermann, Frankfurt/M. 1981, S. 227.

prilikom pisanja teksta umetnost i nakon promocije, Freiburg 1914. god.